

Sobre Heròdot

Visat núm. 15

(abril 2013)

por Jaume Almirall Sardà

Aquest estiu, encara no fa un mes, a Atenes, pels carrers comercials del barri de Plaka, on hi ha aquell reguitzell de botigues de *souvenirs* que ofereixen al turista l'habitual repertori de mercaderia, algunes novetats em van cridar l'atenció. Entre l'enorme varietat de samarretes amb missatge, abundaven les que proclamaven THIS IS SPARTA! O bé ΜΩΛΟΝ ΛΑΒΕ! També recordo un pare de família que, en un d'aquells establiments, comprava ben seriós un equip complet d'hoplita grec.

No cal que faci cap llarga explicació de les escenes que acabo d'evocar: vostès ja han entès que es tractava, encara, de les seqüeles d'una pel·lícula estrenada, ara fa dos o tres anys, arreu del món, amb el rebombori propagandístic que acompanya sovint determinades estrenes de cinema. Em refereixo, òbviament, al film *300*, que recrea un conegut episodi de les Guerres Mèdiques.

El fenomen no és infreqüent, i en els darrers anys l'hem vist repetir-se unes quantes vegades. La indústria cinematogràfica —i això ho ha fet des dels seus mateixos inicis— rescata ara i adés un assumpte grecoromà, ja sigui històric, ja sigui mitològic, i, amb més o menys èxit, fa que el públic descobreixi o redescobreixi, ni que sigui fugaçment, personatges i episodis d'un repertori inesgotable. De fet, sembla que darrerament hem assistit a la revifalla d'un subgènere que semblava oblidat.

Quant a aquesta darrera seqüela cinematogràfica a propòsit de la batalla de les Termòpiles, em pregunto fins a quin punt amb ella troba acompliment també la intenció que guiava Heròdot en escriure la seva *Història*, tal com l'expressà en les paraules liminars de l'obra: «que ni els esdeveniments dels homes s'esvaneixin amb el temps, ni restin sense llustre fets grans i admirables». En tot cas, és a Heròdot sobretot que es deu que determinats episodis i figures de la història de Grècia hagin arribat fins a nosaltres, i que ens hagin arribat narrats d'una determinada manera.

Que les Guerres Mèdiques foren una lluita heroica per la llibertat dels grecs, no és una visió exclusiva d'Heròdot; en bona mesura, l'historiador, en això, només reflecteix el que era una interpretació dels fets ja existent. Però el seu relat, la seva monumental *Història*, atorgà a les accions narrades una dimensió transcendental, una significació històrica única. Aquesta obra, doncs, contribuï molt eficaçment a glorificar i a immortalitzar uns fets de la història comuna dels grecs. Però, al mateix temps, paradoxalment, pocs historiadors han estat objecte de tantes crítiques com Heròdot, ja des dels temps antics i fins als nostres.

Sobre Heròdot han pesat sempre acusacions d'inexactesa, de partidisme i, sobretot, d'escàs rigor històric. I, en efecte, la consideració de l'obra d'Heròdot com d'una creació encara pre-històrica ha perdurat i ha estat generalment acceptada. Hom hi ha vist, i hom continua veient-hi, no pas una obra genuïnament històrica, sinó més aviat un recull de narracions rere les quals s'endevina un escriptor amant de l'exotisme, de l'anècdota curiosa, el detall pintoresc. I resulta evident a tothom que llegeixi

algunes pàgines del nostre autor que Heròdot és alguna altra cosa diferent d'un historiador. Aquesta no és la menor de les paradoxes que provoca l'autor. Perquè resulta que fou Heròdot qui inventà el terme «història», donant a ἱστορίη («investigació») el sentit que des d'ell ha tingut sempre i inaugurant, així, tot un gènere. Ciceró li atorgà el títol de «pare de la història», que li ha estat aplicat repetidament amb el mateix èmfasi que hom li discutia la condició de veritable historiador.

Tucídides, com és notori, fou el primer a criticar Heròdot, sense ni esmentar-lo pel nom. En descriure els principis i el mètode de la seva pròpia obra històrica, l'autor de la *Història de la guerra del Peloponès* desacredita, posant-los al mateix sac, tots els anteriors autors de cròniques. Per a l'atenès, la història abans d'ell no existeix; els autors que el precediren —incloent-hi, doncs, Heròdot— s'assemblen als poetes, que no es preocupen de la veritat, sinó d'aconseguir un relat atractiu, sense importar-los que, per aconseguir-ho, hagin de recórrer al fabulós; o s'assemblen als autors de discursos judicials, sempre atents a mostrar els fets des del punt de vista d'un interès, sempre disposats a modificar, a silenciar, a falsejar la veritat per a un benefici concret. Tucídides, naturalment, es reclama autèntic historiador, rigorós amb les fonts i en l'anàlisi dels fets: una imatge que la tradició ha donat per bona. Més encara, els supòsits de la historiografia, exposats per Tucídides, han arribat intactes als nostres temps. I en la comparació tradicional de les figures dels dos primers historiadors, Heròdot ha resultat sempre desfavorit.

Efectivament, que lluny se'ns apareix Heròdot del fred racionalisme de Tucídides! Sí, sovint les seves argumentacions són inconsistentes; sovint salta a la vista que ha acumulat detalls sense gaire criteri, que s'ha documentat precàriament, o gens; sovint el seu rigor analític és feble. Però és evident, al mateix temps, que algunes d'aquestes observacions no té sentit usar-les com a retrets o acusacions; que és absurd comparar la tècnica d'Heròdot amb la de la història científica. Com si volguéssim criticar els pintors de taules gòtiques pel seu deficient coneixement de la perspectiva.

Afortunadament, les coses no són tan senzilles. No és possible, sense més ni més, col·locar costat per costat Heròdot i Tucídides per posar en relleu els defectes del primer. (Com si, d'altra banda, la figura del segon no tingués també les seves ombres!) Sobretot, quan allò que hom jutja és ni més ni menys que el concepte de «veritat històrica»; com si no es tractés d'un dels conceptes més problemàtics, més esmunyedissos que puguin plantejar-se. Certament, cal un racionalisme com el de Tucídides per pretendre's en possessió de la veritat històrica; cal la seva presumptuosa autosuficiència i la seva seguretat despectiva, també. Però, en fi, resulta que el seu menystingut Heròdot no comparteix amb Tucídides el mateix punt de vista sobre la història.

Per això, la *Història* d'Heròdot ha de ser valorada pels seus propis mèrits, intel·lectuals i artístics. I això és el que una certa crítica moderna ha anat fent darrerament: revaloritzar Heròdot, rescatant-lo del lloc secundari que la tradició li havia concedit, i veient en ell quelcom més que un historiador *manqué*. En els darrers anys, l'interès per Heròdot no ha deixat d'intensificar-se: noves edicions, nous comentaris monumentals, traduccions noves en diferents llengües, s'han succeït en poc temps.

A casa nostra, incomprendiblement, fins fa ben poc, ni tan sols no podíem llegir Heròdot en català. Per fortuna, sembla que no trigarem a tenir-lo complet en la nostra llengua. La Fundació Bernat Metge omplirà —cal esperar que ben aviat— un dels buits més clamorosos de la seva col·lecció de clàssics grecs. I aquí ens trobem, avui, donant la benvinguda al llibre VI de la *Història* herodotea, dintre de l'esmentada col·lecció.

En el pla general de l'obra, els cinc primers llibres són preparatoris del que s'anuncia, en un passatge liminar, com a objectiu de la «investigació» (ἱστορίη) del seu autor: «que ni els esdeveniments dels homes s'esvaneixin amb el temps, ni restin sense llustre fets grans i admirables, uns de realitzats pels grecs, d'altres pels bàrbars; ni s'oblidi, sobretot, la causa per la qual van guerrear els uns contra els altres».

I és que, efectivament, per fi, en aquest llibre VI es contenen els fets coneguts com a primera Guerra Mèdica, fets que tenen com a nucli i culminació narrativa la celebèrrima batalla de Marató. Els tres llibres restants contenen esdeveniments de la segona Guerra Mèdica, i cadascun d'ells presenta també un fet culminant, una batalla de caràcter transcendent: respectivament, la de les Termòpiles, la de Salamina, i la de Platea. (És clar, que aquesta divisió en nou llibres, com saben tots vostès, és aliena a Heròdot: respon potser només al caprici d'algun editor alexandrí i, d'altra banda, no resulta especialment reeixida, ja que a vegades talla seccions narratives de manera ben arbitrària.)

Gairebé tot el primer terç d'aquest llibre VI pertany encara, per l'assumpte, al llibre anterior, dedicat pràcticament tot ell a la insurrecció de Jònia, amb l'enèrgica reacció dels perses, la derrota dels jonis en batalla naval, i la submissió de les ciutats a l'imperi, novament. La resta del llibre, doncs, gira al voltant de la batalla de Marató, i conté el relat detallat de les operacions militars dels perses, així com la descripció de la situació, a Atenes i a Esparta, abans del gran combat, més alguns fets posteriors.

Tant és que Heròdot exageri les xifres de vaixells bàrbars i dels seus efectius totals; que no entengui el sentit del desembarcament al lloc de Marató (molt probablement, una maniobra de distracció); que consideri fracassada l'operació persa en el seu conjunt (quan és de tota evidència que va reeixir completament en el seu objectiu de castigar les ciutats que havien col·laborat en la revolta). El fet és que el relat d'Heròdot fa d'aquest episodi un moment històric transcendent, elevant-lo a la categoria de gesta heroica, i immortalitzant-lo en la seva obra per sempre.

En aquest llibre trobaran tots els elements i trets característics de l'obra d'Heròdot. Per la meua part, els cridaré l'atenció només sobre uns pocs episodis, per mirar de fer-los veure que allò que sovint hom ha criticat en l'historiador constitueix, en gran mesura, el més essencial i —diguem-ho així— el més irrenunciable de la seva obra.

Hi ha, en primer lloc, el fet que Heròdot és profundament religiós; i aquesta religiositat, que hom ha qualificat, amb més o menys raó, d'arcaica, impregna la seva obra de cap a cap. Ara bé, no es tracta d'un pensament religiós que ofereixi una simplificació de la realitat. En la visió herodotea, el món resulta complex i, sovint, molt difícil d'interpretar. En les causes dels fets humans —l'objecte de la seva investigació— intervenen els déus, però també un destí superior; i alhora, i no pas de manera alternativa, hi intervé la pròpia acció dels homes: aquests, moguts pels seus afanys, per les seves passions, no són menys responsables del que s'esdevé. I és segons aquesta inextricable combinació de determinisme i moralisme que els fets van essent narrats i explicats.

És d'aquí, també, que ve la notable presència, en la narració, de tota mena de prodigis, de respostes oraculars, de somnis i de premonicions. Així, al llarg d'aquest llibre VI, són esmentats dos terratrèmols, precedint sengles catàstrofes; el somni hagut per Hípias la vigília de la batalla de Marató, sense oblidar la malastruga pèrdua d'una dent, tot just desembarcar aquest personatge en el lloc del combat; la misteriosa concepció de Demarat, per obra d'un heroi, segons la seva mare; l'aparició del déu Pan al missatger atenès que es dirigeix a Esparta; o la ceguesa provocada a un soldat per la visió d'un gegantesc guerrer enemic en el curs de la batalla.

Prenguem el cas de Cleòmenes. En altre temps, rei a Esparta, influent, ambiciós i victoriós en diferents campanyes; finalment, caigut en desgràcia, destronat, perdut el seny i mort de manera terrible. Heròdot exposa fins a quatre diferents explicacions d'aquesta mala fi, tres de les quals corresponen a accions sacrílegues: subornar la pítia, saquejar el santuari d'Eleusis, incendiar un bosc sagrat a Argos; la quarta és igualment pròpia d'un bàrbar: s'havia aficionat a beure vi pur, sense la preceptiva porció d'aigua. Quina de totes és la causa veritable de la caiguda de Cleòmenes? Heròdot no fa sinó presentar les explicacions que ha recollit: no passa d'aquí. És un procediment molt usual en ell.

La visió herodotea del món com d'un complex inestable i gairebé inexplicable té el seu correlat en el tipus de narració resultant, que procedeix per acumulació de detalls i d'episodis. Però és ben erroni considerar la *Història* com una obra caòtica: els fils del relat se segueixen perfectament des del començament fins al final. Les abundantíssimes digressions són, ben al contrari, un dels elements més interessants de l'obra, entre altres motius perquè són precisament l'instrument que l'autor emprà per aprofundir en la psicologia dels personatges i en el sentit dels fets. Prenguem, per exemple, l'episodi de la presa d'Erètria pels perses. L'operació està perfectament enquadrada en el conjunt de l'expedició imperial, que la justifica; el relat de la captura de la ciutat continua amb el de la deportació dels supervivents a Àsia; però no acaba aquí, ja que l'autor aprofita l'ocasió per fer saber que ell mateix coneix l'indret d'assentament dels deportats, i en aquest sentit afegeix encara dues observacions efectuades personalment *in situ*: la primera sobre els afloraments naturals de petroli en aquella regió i sobre els diferents usos que hom donava a aquella substància (poc podia pensar-se, el nostre historiador, és clar, que algun dia allò mouria el món, i que portaria guerres d'una barbàrie inimaginable); la segona observació és la constatació que aquells eritreus deportats, o els seus descendents, conservaven encara la llengua grega quan ell visità el lloc.

Algunes digressions faran sens dubte les delícies dels lectors, plenes com són de detalls pintorescos, d'anècdotes espurnejants. Com ara l'episodi de Clístenes de Sició, sobre com convocà i hostatjà un any sencer la colla de joves que aspiraven a casar-se amb la seva filla, i com, el dia fixat per a l'elecció i per a la boda, l'home descartà, esgarrifat, Hipoclides, el jove que fins al moment havia estat el pretendent més ben considerat per ell mateix:

«Aleshores Hipoclides, que era amb diferència el centre d'atenció de tothom, ordenà al flautista que li toqués un aire de dansa; el flautista l'obeí i ell es posà a ballar. Sembla que a Hipoclides li devia agradar ballar; en canvi Clístenes, veient tot aquell espectacle, començà a malfiar-se. Després d'una pausa, Hipoclides demanà que li portessin una taula; i, quan la hi van portar, primer hi ballà al damunt uns passos laconis, després uns altres d'àtics i finalment, amb el cap recolzat damunt la taula, féu unes cabrioles amb les cames. Durant l'execució de la primera i de la segona dansa, Clístenes ja havia rebutjat la idea que Hipoclides esdevingués el seu gendre, pel desvergonyiment i la gosadia del seu ball, però es contingué, perquè no volia tenir una discussió amb ell; ara bé, quan el va veure bellugar les cames de cap per avall, ja no es va poder reprimir més i exclamà: "Fill de Tisandre, t'acabes de jugar la boda, amb el teu ball!" Però Hipoclides li replicà: "A Hipoclides tant li fa"».

Certament, no ens cal mirar la portada del llibre per saber que això no és Tucídides. No, aquí no tenim aquella metòdica successió dels fets ordenats per estius i hiverns; ni aquell fred racionalisme; ni l'escepticisme més estricte davant tot el que sigui religió o superstició; ni aquell perpetu —si m'ho permeten— arrufar les celles que troba irrellevant tot el que no sigui l'acció política; ni la circumspecta seguretat; ni el desinterès per la psicologia dels personatges o per la vida privada de la gent; no tenim tampoc, per damunt de tot, la fàtua pretensió de fixar veritats eternes.

Per a Heròdot, el món és inestable i imprevisible; els senyals divins són obscurs i sovint resulten enganyosos; la vida tota, una loteria. Els personatges que atrauen l'atenció de l'historiador transiten sovint de la felicitat, el poder i la riquesa a una sobtada desgràcia, a un final cruel i inapel·lable: veritables figures tràgiques. Si hi ha res que pugui servir d'una certa garantia enmig de l'atzarosa existència, és, si de cas, la moderació.

Hi ha un altre aspecte que diferencia l'obra d'Heròdot de la de Tucídides: la presència de les dones. Per a l'atenès, atent de manera exclusiva als afers públics i a les campanyes militars, la dona no té lloc en l'acció. Són ben explícites, en aquest sentit, les paraules que l'autor posa en boca de Pèricles en referència a elles: «que els homes parlin el menys possible de vosaltres, tant si són elogis com si són crítiques».

En canvi, solament en aquest llibre VI d'Heròdot, el lector trobarà la història d'Argia i els seus fills bessons; la d'Aristó, nascuda lletja i esdevinguda miraculosament la dona més bella d'Esparta; la ja esmentada sobre la filla de Clístenes i els seus pretendents; i la de les noies ateneses raptades pels pelasgs i portades a Lemnos. No es tracta, evidentment, de simples anècdotes; aquests episodis estan estretament lligats al fil de la narració, perquè per a Heròdot no hi ha una separació entre vida pública i vida privada; la seva visió abraça el món en tota la seva complexitat, i en ell hi apareix, naturalment, la dona, no solament com a part de la societat, sinó també com un actor decisiu en els afers públics —un paper que Tucídides no sembla disposat a concedir-li.

En aquest assumpte es pot veure com la valoració de la *Història* d'Heròdot passa també per l'evolució que ha experimentat el pensament modern. Alguns dels trets d'aquest autor que foren blasmats pels antics són precisament els que ens el fan, avui, modern. El paper que la dona té en l'acció no és l'únic. La ment oberta d'aquest historiador, la seva curiositat insaciable, resulten molt propers a l'esperit modern. Heròdot es mostra sempre interessat en l'observació d'altres cultures i d'altres costums: un veritable pioner dels estudis d'etnografia i d'antropologia social. Per la mateixa raó, l'autor mai no demonitza l'«altre», el no grec, el bàrbar; encara més, no és infreqüent que els perses, per exemple, siguin presentats amb honor i dignitat.

En un altre sentit, els moderns estudis sobre la transmissió oral de la informació han portat a la millor comprensió d'un fenomen que opera constantment en l'obra d'Heròdot: la seva escrupulosa distinció entre allò que ell en persona ha vist d'allò que ha sabut perquè li ho han contat.

La *Història* d'Heròdot és plena d'inexactituds, de mancances i de defectes de tota mena; és difícil, a més, compartir avui el seu rerefons ideològic i religiós; i només un lector ingenu s'hi acostarà cercant-hi la «veritat històrica». I, amb tot, és una obra que fascina i captiva perquè resulta humaníssima. En poques obres de l'antiguitat el lector trobarà una galeria de personatges com la que apareix aquí, un repertori de situacions tan diverses, un relat, en suma, tan multicolor, brillant i amè. Cal llegir aquesta *Història* com allò que és: vida. Tumultuosa, violenta, desesperada, incomprendible. Vida contemplada per un esperit curiós, obert i apassionat. Però també és, inseparablement, narració pura, el goig únic de contar i de sentir les històries dels homes i de les dones de sempre.

Presentació del volum VI de la *Història* d'Heròdot, FBM, 2009. Ateneu Barcelonès, 21 de setembre de 2009.